

Mgr. Josef Šaur, Ph.D.
Ústav slavistiky FF MU

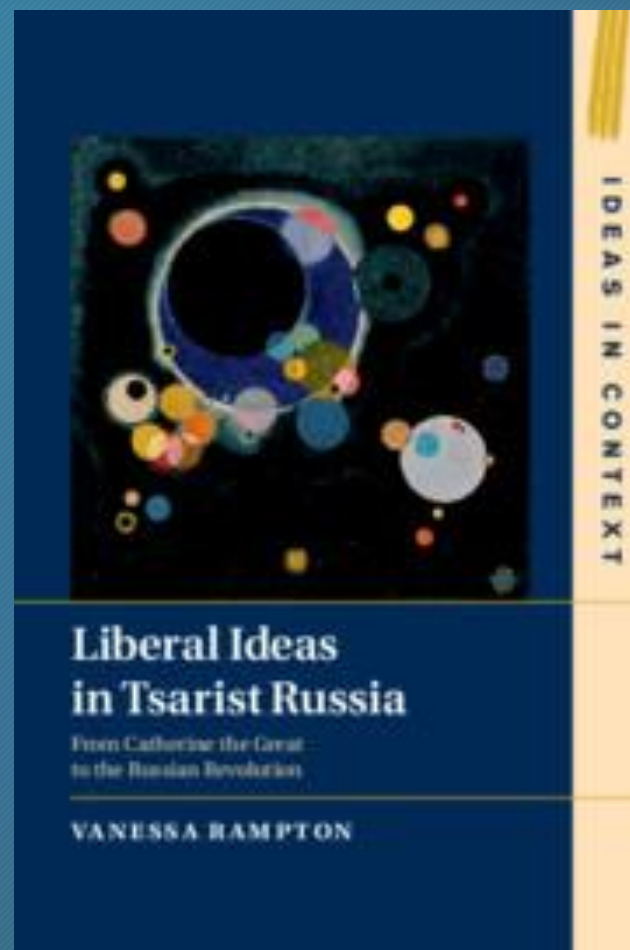
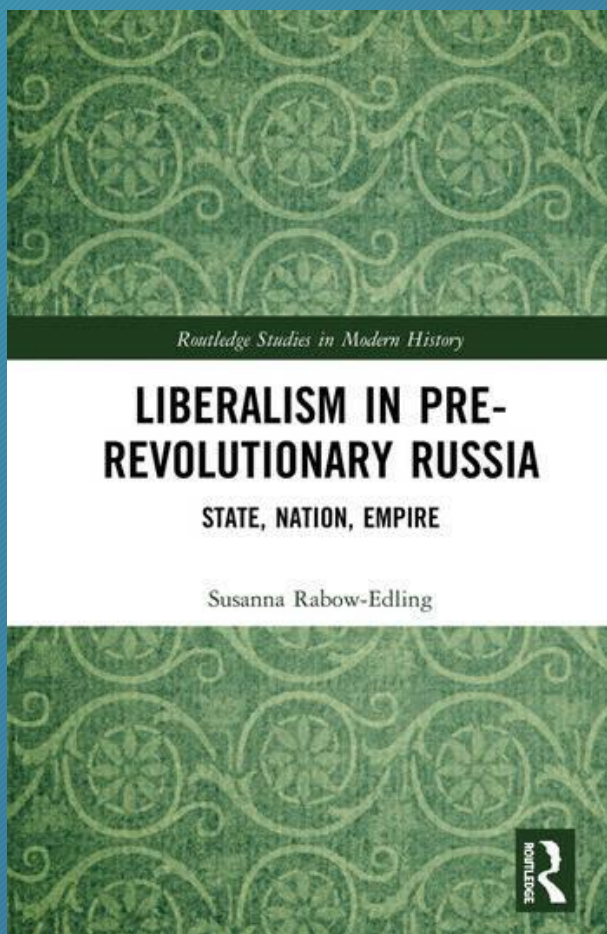
Tragédie ruského liberalismu 19. století

Osudy B. N. Čičerina a P. V.
Anněnkova

Liberalismu a Rusko

Liberalismus v Rusku jako odborné téma

Rusko a Západ

Reforma?

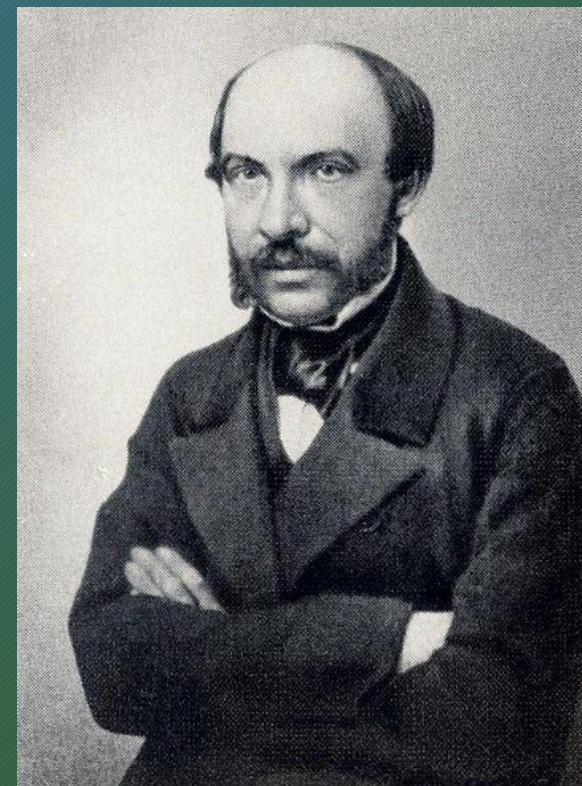
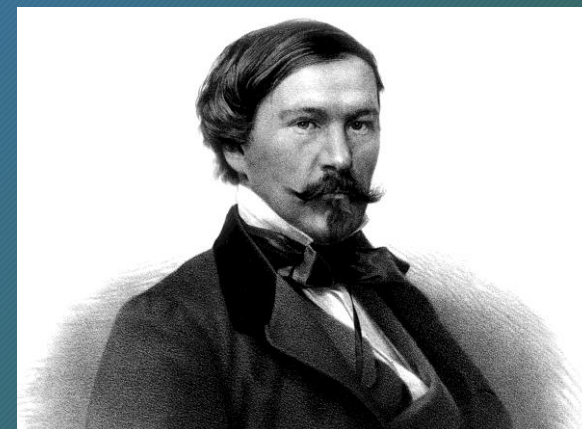
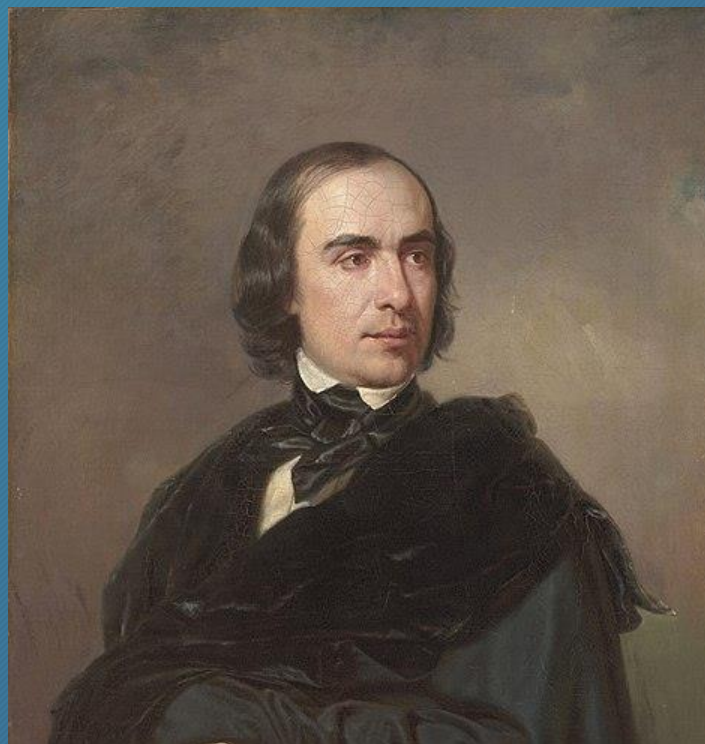
Raný ruský liberalismus a jeho představitelé

Raný ruský liberalismus

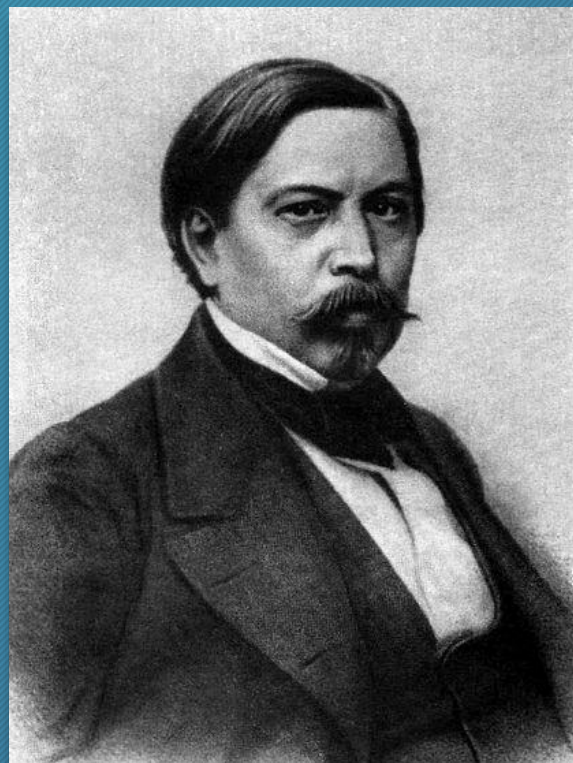
- 50. a 60. léta 19. století
- Vychází z umírněného zapadnictví
- Sebeidentifikace s liberalismem
- Typické je pro něj „hledání“ - snaha o teoretické promýšlení uplatnění liberálních hodnot v Rusku
- Vymezují se proti samoděržaví (resp. podporují reformy), jasně vystupují proti radikalismu (revoluci)
- Jejich ideová pozice vnímána a komentována oponenty „zleva“ i „zprava“
- Nejednotnost a nevyhraněnost

Hlavní představitelé

- Právníci (historici): T. N. Granovskij, K. D. Kavelin, B. N. Čičerin
- Literární kritici: P. V. Anněnkov, A. V. Družinin, V. P. Botkin
- Ekonom: I. K. Babst
- Vydavatel a novinář: Je. F. Korš

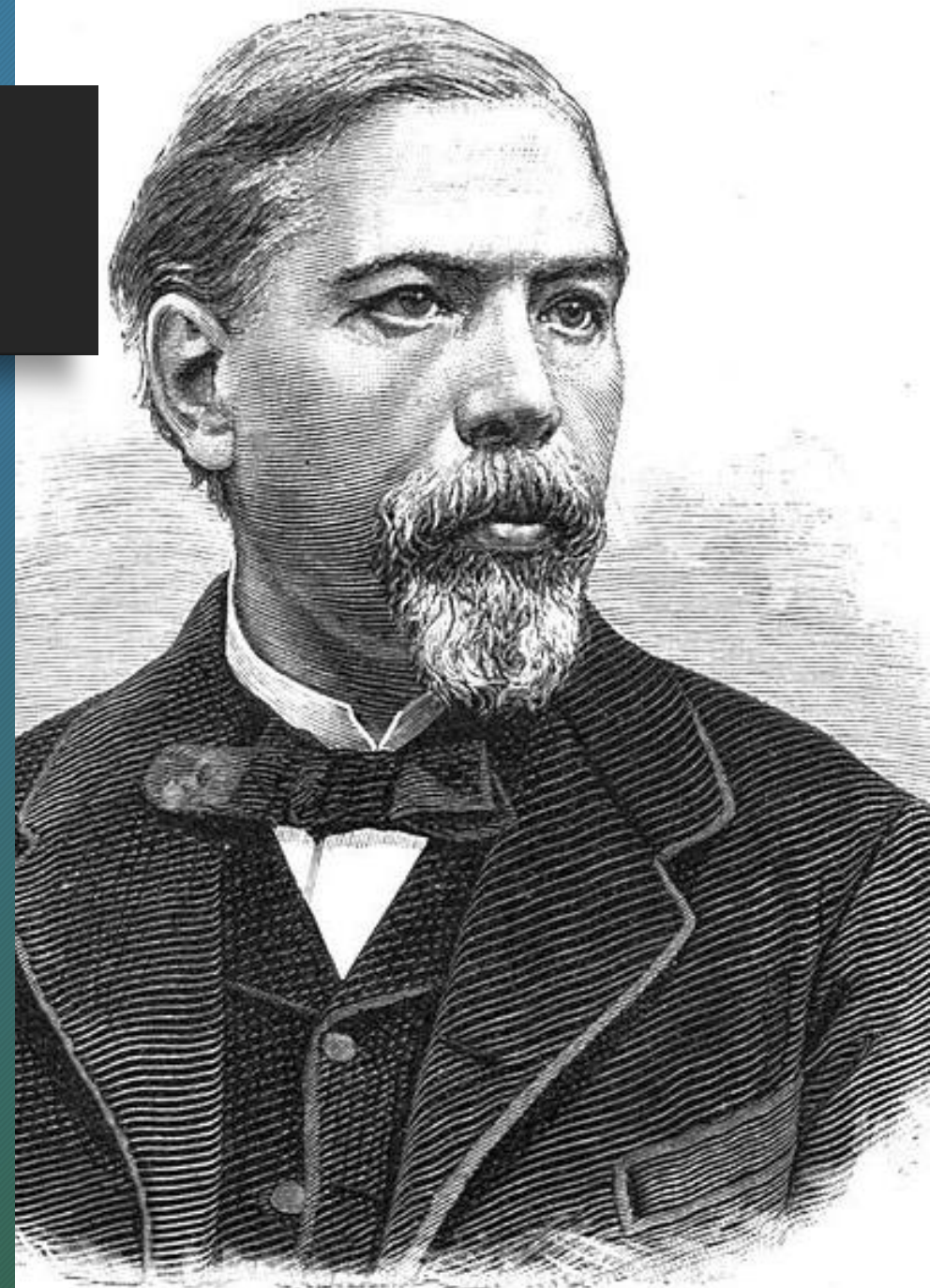
Pavel Vasiljevič Anněnkov (1812-1887)

- Dnes pozapomenutá osobnost
- Čím je dnes známý?
- Memoárista („kronikář“ 40. let 19. století)
- Literární kritik (představitel „estetické literární kritiky“)
- Jeden ze zakladatelů puškinistiky
- editor první kritického vydání Puškinových sebraných děl
- autor prvního životopisu Puškina

Ve správný čas na správném místě

- Zapisoval originál Mrtvých duší
- Jediný přímý svědek vzniku Bělinského Dopisu N. V. Gogolovi
- Jako první z Rusů si dopisoval s Marxem
- Zavedl do ruské literární kritiky termín „realismus“
- Po Bělinského smrti byl pověřen napsáním ročního přehledu ruské literatury
- První čtenář a posuzovatel téměř všech Turgeněvových děl

Boris Nikolajevič Čičerin (1828-1904)

- Považován za nejvýznamnějšího představitele liberalismu v Rusku 19. století
- Právník a historik (představitel tzv. státní školy v ruské historiografii)
- V 50. letech se podílel (společně s K. D. Kavelinem) na formulování prvního ruského liberálního programu
- Obhájce konstitucionalismu
- V 60. letech vychovatel následníka trůnu a profesor moskevské univerzity
- 1881/1882-1883 starosta Moskvy

Vybraná díla

Historie

- Oblastnyje učreždenija Rossii v XVII veke. M., 1856.
- O narodnom predstaviteľ'stve. M., 1866.
- Istorija političeskich učenij. 5 částí. M. 1869–1902

Publicistika a politika

- Opyty po istorii ruskogo prava: Sb. statej. M., 1858.
- Očerki Anglii i Francii. M., 1858
- Neskol'ko sovremennyh voprosov: Sb. statej M., 1862.
- Konstitucionnyj vopros v Rossii. SPb., 1906. (Rukopis z 1878).
- Rossija nakanune dvadcatogo stoletija. Berlin, 1900. (vyšlo v českém překladu)
- Voprosy politiki. (1903)

Právo, filozofie práva a filozofie vědy

- Nauka i religija. (1879)
- Položitel'naja filozofija i jedinstvo nauki. (1892)
- Osnovanija logiki i metafiziki. (1894)
- Kurs gosudarstvennoj nauki. 3 části (1894, 1896, 1898)
- Misticizm v nauke. M., 1880.
- Sobstvennost' i gosudarstvo. 2 části. M. 1882–1883.
- Filozofija prava. M., 1900.
- Voprosy filozofii. M., 1904.

Příběh první: Anněnkov proti radikálům (demokratům a nihilistům)

Ruské zapadnictví a jeho vnitřní členění
(od jednoho kroužku k nepřátelství)

Počátek vlády Alexandra II. a dobový tisk

- Sílily hlasy volající po reformách
- oslabení cenzury
- vznik celé řady nových časopisů
- Legalizace omezené (!) politické diskuse
- Jako první ji zavedl (1856) Russkij vestnik M. N. Katkova
- Ideové směřování časopisů utvářeno také literární kritikou

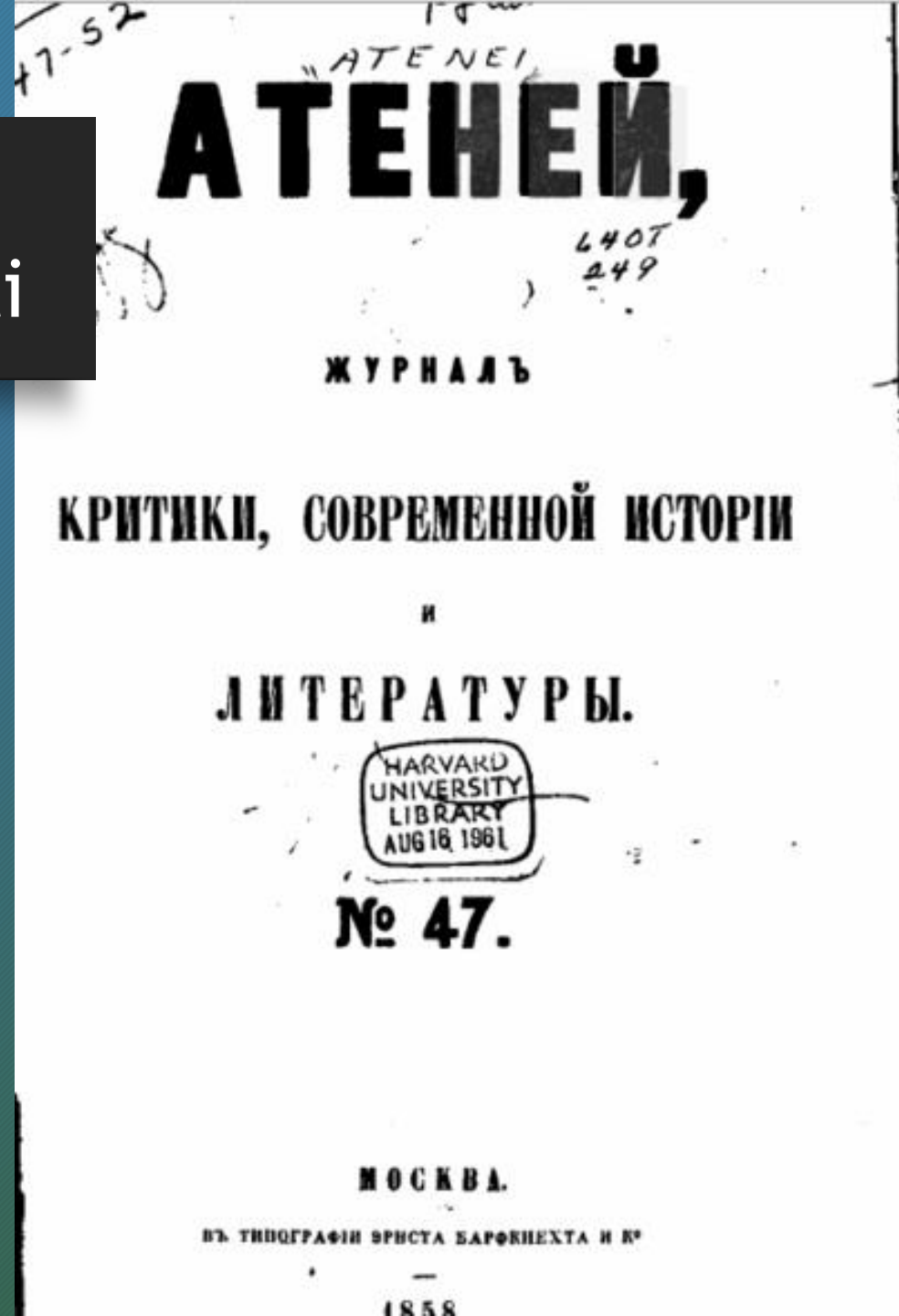

Upřesňování ideových postojů (rozkol mezi liberály)

- Uvolnění tiskových pravidel = možnost hlubší diskuse = prohlubují se názorové rozdíly
- Russkij vestnik (1856-1906) klíčové periodikum spojené s liberály
- Časopis měl západnické, proti slavjanofilské, liberální, proreformní a proevropské zaměření
- Otiskoval klíčová díla tehdejší ruské literatury (a také překlady)
- 1857 - rozkol v redakci (součást diskuse o decentralizaci)

Atěněj (Athenaeum) jako příklad názorové neukotvenosti

- Jepičí život (1858-1859)
- nezájem čtenářů,
- Ideová nevyhraněnosti periodika
- nezaujímal jasné postoje k dobově aktuálním otázkám
- Jednoznačný postoj pouze proti slavjanofilům a Katkovovi

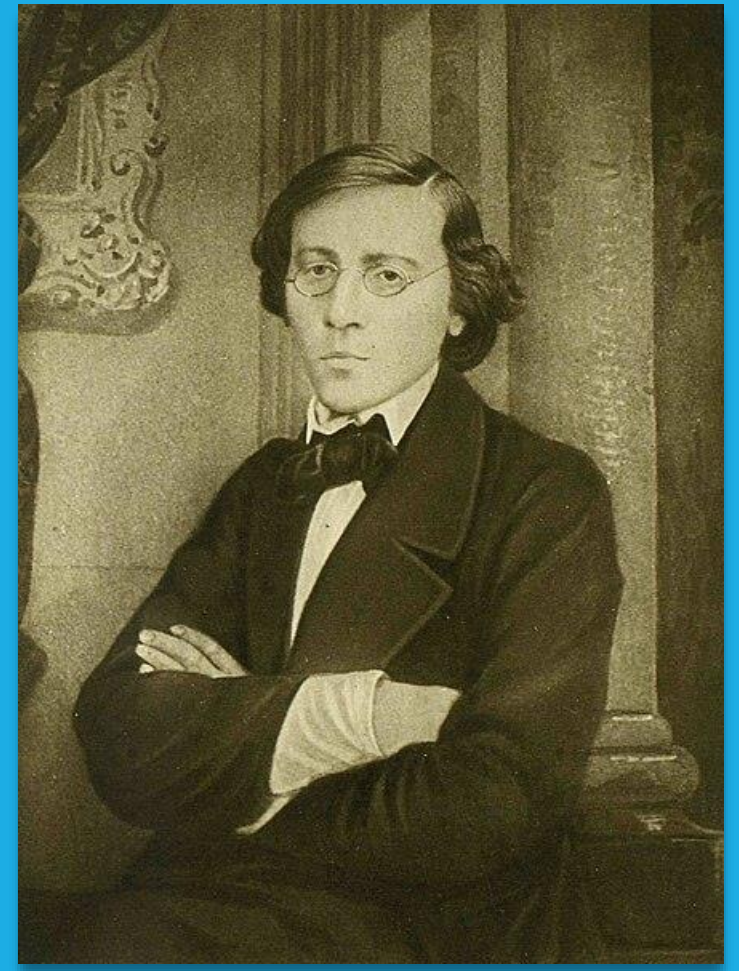
Snaha najít most mezi liberály a radikály

- Černyševskij jako literární kritik v časopise Atěněj
- Časopis publikoval krátce po sobě protichůdné recenze Černyševského a Anněnkova na Turgeněvovu novelu Asja
- Próza s milostným tématem a jejím rozuzlením je vyznání lásky muži
- povídka v sobě skrývá diagnózu pro části ruské inteligence (jednu generaci, jednu společenskou vrstvu)
- Nerozhodnost a pasivita hlavního hrdiny hodnotí Černyševskij a pak také Anněnkov
- Jeden ho zatracuje a druhý hájí

Černyševského kritika zbytečného člověka

- Kritizuje nerozhodnost, neschopnost jednat, pasivitu
- Hlavní hrdina je pro něj reprezentant doby
- Míří proti „nepraktičnosti“ a „zpomalenosti“ generace „Otců“
- Proti ruské šlechtě, která si je vědoma neudržitelnosti nevolnictví a přesto čeká na rozhodnutí shora

Slabý hrdina jako předobraz obrody

- Nehájí konkrétní chování jedince, ale Slabého člověka vidí jinak
- Hlavním problémem „slabého člověka“ vnímá Anněnkov jako „hoře z rozumu“.
- Slabý člověk je nositelem vzdělanosti, humanity a vysokých ideálů,
- patří k té nemalé skupině „neviditelných“ osob, které se podílejí na rozvoji společnosti a jejím pokroku.

Další spory s Černyševským a radikály

- K vydání korespondence N. V. Stankeviče připravil Biografii N. V. Stankeviče
- Vymezuje se proti Černyševského pojetí ruské společnosti v Nárysu ruské literatury gogolevského období
- 1859 a 1862 - vydal časopisecky trilogii o revolučních událostech 1848 v Paříži
- Ukazuje a odmítá revoluční živelnost

„Otcové“ odcházejí ze scény

- Liberálové se začali přiklánět ke konzervatismu
- Anněnkov:
- „Osud“ Pavla Kirsanova
- 1861 se téměř 50letý Anněnkov oženil (manželka, Glafira Alexandrovna, o 19 let mladší)
- Od svatby žil natrvalo mimo Rusko a zajížděl sem jen sporadicky
- zemřel 1887 v Drážďanech a zde i pohřben

Příběh druhý: Čičerin proti samoděržavné moci

Krach snah o posun z opozice do „koalice“

Rozvoj měst a jejich samosprávy

- Ruská města byla po většinu historie hlavně správním a vojenským centrem
- Rozvoj samosprávy od 18. století (reformy Petra I. a Kateřiny II.)
- Pozdní rozvoj městských práv vedl k nízké míře urbanizace:
 - Na počátku 18. století cca 10 %
 - Před zrušením nevolnictví cca 7 %
- Satirickou podobu městské samosprávy podal N. V. Gogol

Reforma městské samosprávy za Alexandra II.

- v Petrohradě (1846), Moskvě (1862) a Oděse (1863)
- 1870 - 509 zbývajících měst
- čtyřleté funkční období
- volební právo bylo omezeno na muže starší 25 let a platící daně (z nemovitosti nebo práva obchodu a řemesla)
- дума byla společná pro všechny stavy (zastoupeny všechny stavy)

Fungování dum

- Nebyly nikdy skutečně plně autonomní a podléhaly státnímu administrativnímu dozoru
- Dumy ze svého středu vybíraly výkonný orgán (gorodskaja uprava) na dva roky
- starostu (gorodskoj golova).
- Starostu jmenoval gubernátor (resp. generální gubernátor), v případě SPb panovník
- Podřízeny gubernátorům a městským náčelníkům (dohlíželi na zákonnost činnosti dum)
- Ti na ně dohlíželi a také mohli jejich rozhodnutí rušit

Na jedné straně

- široké pravomoci
- Předsedal dumě, výkonnému výboru a byl nejvyšším orgánem městské samosprávy
- záviselo na starostovi, zda projekty schválené dumou budou skutečně uvedeny v život
- Řízení města se hodně odvíjelo od osobních rysů starosty

Ale zároveň

- Platilo to i opačně - co дума neschválila, nešlo realizovat
- Část rozhodnutí nešla realizovat bez součinnosti gubernátora
- V Moskvě neměl starosta ani vlastní kancelář

Postavení starosty

Čičerin starostou Moskvy

- Zvolen prosinec 1881, úřadu se ujal leden 1882, rezignace srpen 1883
- Čičerinův mandát byl poměrně krátký
- Vyřešil rozpočet Moskvy
- Emise vůbec prvních městských dluhopisů
- Příprava (jednání) o novém Mitiščinském vodovodu (realizováno za další starosty Nikolaje Alexejeva)
- Hlavně jeho mandát proslul jako série sporů se státní mocí - paradoxně šlo pouze o to, že Čičerin hájil platnou a existující legislativu (sic!)

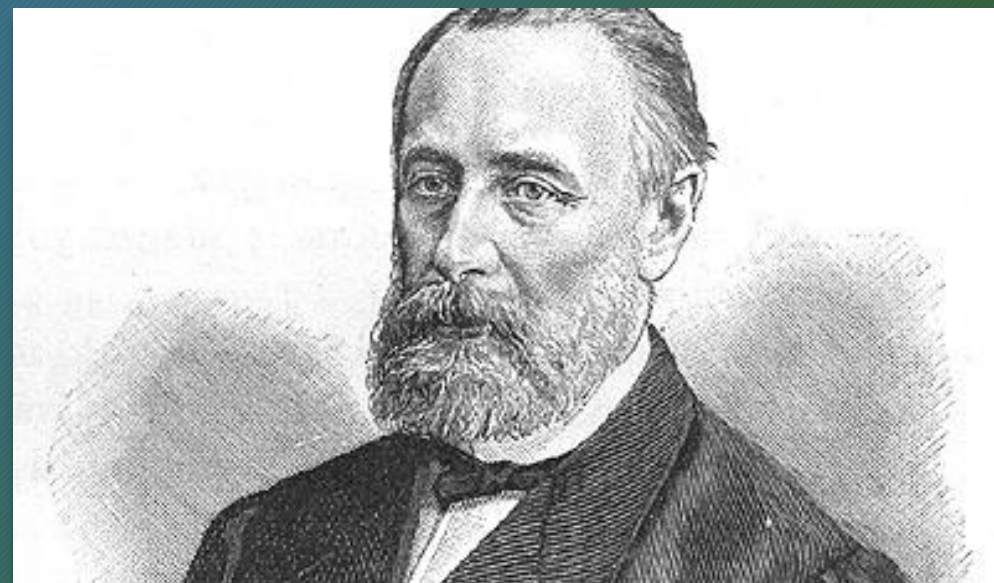
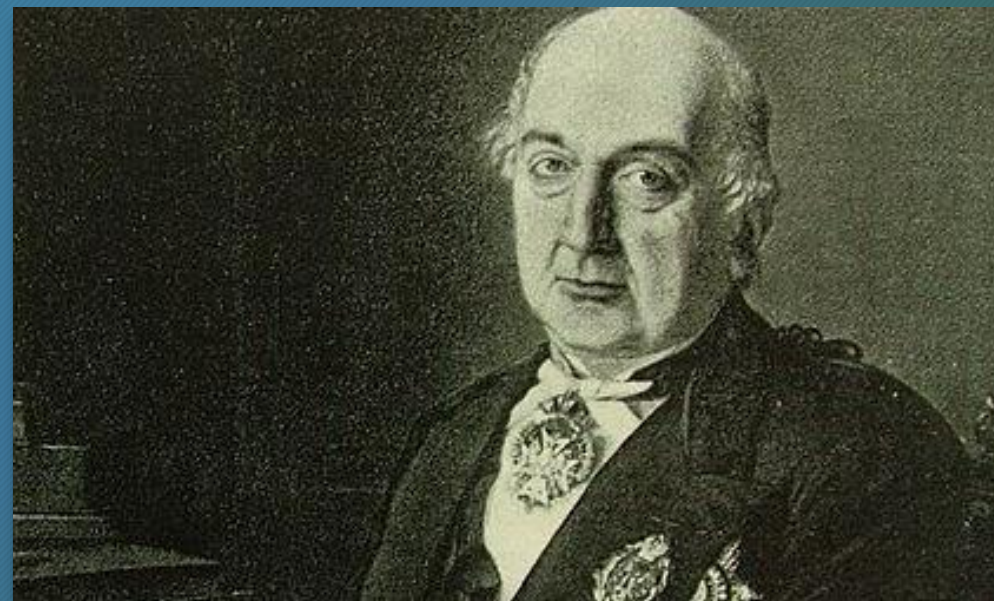
Spor I: projev při nástupu do funkce (leden 1882)

- zdůraznil, že se necítí být opozičníkem, ale je příznivcem dodržování zákonů a společenského pořádku
- zdůraznil, že jedná o funkci samosprávy a funkci volenou a tedy nezávislou
- Odtud spor s generálem Vladimírem A. Dolgorukovem, generální gubernátor Moskvy v letech 1865-1891

Spor II: postavení univerzit (leden 1883)

- Čičerinův projev u příležitosti výročí MGU
- Obhajoba zákona o univerzitách z roku 1863
- Čičerin své vystoupení nemířil proti vládě, ale chápal ho jako součást diskuze
- Proslov byl otištěn - to vyvolalo nevoli M. N. Katkova, I. D. Děljanova, V. A. Dolgorukého
- Dolgorukoj požadoval, aby bylo vydáno nařízení, aby napříště text veškerých veřejných vystoupení byl dopředu schválen místní administrativou.
- Výhrady vyjádřil i car Alexandr III.

Spor III: korunovace cara Alexandra III. (květen 1883)

- Čičerinův projev v duchu „pevná vláda a reformy“
- Zároveň ale zmínil přesvědčení o nutnosti hlubšího zapojení zemstev a dum do řízení země
- Carem interpretováno jako volání po omezení centrální (panovnickovy) moci
- Zákaz publikace projevu
- Vyzván k rezignaci
- Zůstal ale členem dumy dalších 10 let, vybrán čestným občanem Moskvy

Ukradený liberalismus?

- Koexistence kladné i pejorativního vnímání pojmu
- Pojem se rychle vyprazdňuje
- Čičerin to pojmenoval v článku Různé druhy liberalismu (1862)
- Sami liberálové se přestali v 70. letech identifikovat jako liberálové
- Kadeti - liberální strana, která neměla v názvu „liberální“

Epilog?

Таблица 3.1.1

**Как вы полагаете, по какому историческому пути
должна идти Россия?**

	2000 IV	2001 III	2008 II	2013 III	2014 III	2015 III	2017 IV	2019 V	2020 X
По общему для современного мира пути европейской цивилизации*	15	21	22	31	21	17	21	10	14
По пути развитых азиатских стран	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Вернуться на путь, которым двигался Советский Союз	18	19	11	22	22	19	23	28	30
Идти по своему собственному, особому пути	60	53	60	37	46	56	48	58	47
Затруднились ответить	7	7	8	10	11	9	8	5	6
<i>Число опрошенных</i>	<i>1600</i>	<i>1600</i>	<i>1600</i>	<i>800</i>	<i>800</i>	<i>800</i>	<i>1600</i>	<i>1600</i>	<i>6000</i>

*- в 2019 г. формулировка «по пути европейских стран»

- 1) Rusko se musí aktivně zapojovat do světové kultury a orientovat se na západní standardy života.
- 2) Rusko musí bojovat s jemu cizími západními vlivy.
- 3) Těžko odpovědět.

Таблица 3.1.2

С каким из суждений вы бы скорее могли согласиться?

	1992 VII	2020 IX
России нужно активно включаться в мировую культуру, ориентироваться на западные стандарты жизни	42	30
России нужно бороться с чуждыми нашему народу западными влияниями	40	63
Затруднились ответить	18	7
<i>Число опрошенных</i>	<i>2100</i>	<i>1600</i>

Zdroje obrázků

- Holení bojarů: <https://daily.hse.ru/post/778>
- Valujev: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pyotr_Valuev_\(Iskra\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pyotr_Valuev_(Iskra).jpg)
- Kavelin: [File:PGRS 2 040 Kavelin - crop.jpg - Wikimedia Commons](#)
- Granovskij: [File:ZakharovPZ PtTGranovskogoGTG.jpg - Wikimedia Commons](#)
- Botkin: [File:Botkin.jpg - Wikimedia Commons](#)
- Družinin: [File:PGRS 2 033 Druzhinin - crop.jpg - Wikimedia Commons](#)
- Anněnkov: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Annenkov.jpg>
- Anněnkov2: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Annenkov_PV.jpg
- Čičerin: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sherwood_PtChicherina.jpg
- Alexandr II: [File:Zar Alexander II \(cropped\).jpg - Wikimedia Commons](#)
- Atěněj: [File:Атенеј.PNG - Wikimedia Commons](#)
- Asja: [Файл:Ася \(плакат фильма\).jpg — Википедия \(wikipedia.org\)](#)
- Černyševskij: [File:Nikolay Chernyshevsky2.jpg - Wikimedia Commons](#)

Zdroje obrázků

- Anněnkov3: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pavel_vasilevich_annenkov.jpg
- Dům Razumovských-Šeremět'evových: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Razumovsky_House.jpg
- Čičerin2: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Boris_Chicherin.jpg
- Dolgorukov: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Russia._%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87._%D0%93%D0%B5%D0%BD._%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80_%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B2%D1%8B_1875~1876_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_e1.jpg
- Katkov: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Katkov.jpg>
- Děľjanov: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Delyanov_Ivan_\(1817-1897\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Delyanov_Ivan_(1817-1897).jpg)
- Alexandr III.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kramskoy_Alexander_III.jpg
- Otcové a děti: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9E%D1%82%D1%86%D1%8B_%D0%B8_%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B8_1983.jpg